

19.3. Педагогічна діяльність А.С.Макаренка

У роки радянської дійсності проблемам освіти і виховання значну увагу приділяв талановитий український педагог А.С.Макаренко.

Антон Семенович Макаренко (1888-1939) проявив себе активним будівничим соціалістичної школи і радянської педагогіки, проте у своїх творах і діяльності широко використовував надбання народної педагогічної мудрості. Вийшовши з глибин народу, А.Макаренко тонко підмітив можливості народних виховних засобів і мудро вплетав їх у своїх навчально-виховних заходах, обстоював їх у своїх творах. Особливо вдало використовував скарби народної педагогіки у розв'язанні проблем трудового виховання.

Серцевиною педагогічної діяльності А.С.Макаренка є його досвід щодо органічного поєднання навчання з продуктивною працею. У своїй практиці педагог послідовно керувався відомими положеннями основоположників комуністичного вчення про єдність навчання і виховання. 16 років роботи в колонії ім. Горького та комуні ім. Держинського привели педагога до висновку, що, труд без освіти без політичного й суспільного виховання, що йдуть поперед, не приносить виховної користі, виявляється нейтральним процесом.

Макаренко прийшов до висновку, що праця без напруження, без громадської й колективної турботи є маловідчутною у справі виховання нових мотивацій поведінки. Така праця швидко й легко стає автономною механічною дією і відбивається на психіці не конструктивно. Вона, на думку педагога, завершується малим розвитком та презирством до навчання і цілковитою відсутністю планів та перспектив на майбутнє. Тому мале мотиваційне значення праці з самообслуговування, велика втомлюваність, малий інтелектуальний зміст роботи, бідна соціальним змістом ремісничка праця самі по собі ще не можуть бути шляхом повноцінного виховання.

Педагог не уявляє трудового виховання поза залученням вихованців до активної продуктивної праці поза умовами виробництва. Він був переконаний у тому, що "праця, яка не має на увазі створення цінностей, не є позитивним елементом виховання".¹ У комуні імені Ф.Е.Держинського продуктивна праця займала одне з центральних місць у виховній системі. Це дало змогу перейти їй на повний госпрозрахунок і не тільки відмовитись від будь-яких державних дотацій на утримання, але й давати державі щорічно близько 5 мільйонів карбованців прибутку. Педагог тут мав на увазі не лише економічну сторону проблеми. Він переконався, що "тільки у виробничому процесі зростає справжній характер людини, члена виробничого колективу,

¹ Макаренко А. С. Трудове виховання, взаємини, стиль, тон у колективі / У кн.: А.С.Макаренко Про комуністичне виховання. - К., 1978. - С. 88.

якраз там людина вчиться відчувати свою відповідальність за деталь, коли треба виконати весь промфінплан”.

А.С.Макаренко вважав, що в соціалістичному суспільстві праця є не тільки економічною категорією, але й категорією моральною.

Обов'язковою умовою докорінного поліпшення роботи по вихованню безпритульних дітей педагог передбачав “вжити всіх заходів, щоб дитячі будинки перестали бути споживацькими закладами, а стали закладами трудового радянського соціалістичного виховання, щоб на них не треба було викидати десятки мільйонів карбованців зовсім непродуктивно”¹.

Основоположним принципом педагогічної системи А.С.Макаренка є принцип виховання у колективі. Колектив розглядався ним як універсальний метод комуністичного виховання, котрий є загальним і єдиним, в той же час дає можливість кожній окремій особистості розвивати свої здібності, зберігати свою індивідуальність, йти вперед по лініях своїх нахилів. Макаренко розробив і апробував методику колективістського виховання, технологію її втілення.

Думки А.С.Макаренка про головні напрями організації колективу містять у собі різноманітні аспекти діяльності і багатосторонній вплив на особистість вихованця. Дослідник творчості А.С.Макаренка М.П.Ніжинський виділяє їх за такими напрямками:

- уповноважені колективу повинні добиватися всемірного підвищення його політичного і культурного рівня, регулювати товариські взаємини, привчати дітей розв'язувати конфлікти без сварок і бійок, рішуче боротися з найменшими спробами насильства старших або більш сильних над молодшими і слабшими;

- кожний член колективу щоденно повинен проявляти себе в праці, а тому особливим завданням активу є виховання у кожного поваги до праці, до відпочинку і занять інших. Це виховання передбачає не тільки засвоєння правильних уявлень, а й вироблення правильних звичок. Зазначених вимог обов'язково треба додержувати і в процесі шкільних занять;

- дисципліна завжди виступає як форма суспільного благополуччя людей. Такою вона може бути тільки в тому випадку, якщо будується за системою активізації особистості в найрізноманітніших галузях трудового і громадського життя. Отже, дисциплінованість – результат виховного процесу в цілому, результат насамперед зусиль самого колективу дітей, що проявляються в усіх сферах його життя. Але для того, щоб дисципліна сприймалася як явище моральне і політичне, в кожному колективі дітей слід роз'яснювати її необхідність, забезпечувати додержання доцільного, точного режиму. Покарання, спрямовані на зміцнення дисципліни, повинні головним чином впливати на колектив і мати форму морального осуду;

¹ Ярмаченко М. Д. Життєдайне джерело методики комуністичного виховання /У кн.: А.С.Макаренко. Про комуністичне виховання. – К., 1978. – С. 15-16.

- громадська думка – регулятор поведінки учнів. Для радянських людей загальні збори є вищим органом, який відбиває громадську думку колективу. Тому дитячим загальним зборам слід приділити велику увагу. Для формування особистості вони матимуть особливу цінність, коли предметом їх обговорення будуть щоденні справи і перспективні лінії розвитку закладу, які зв'язують вихованців із загальнонародними інтересами;

- розвиток перспективи закладу в цілому і в кожній дитини зокрема слід нерозривно пов'язувати із стилем роботи в колективі. Кожний дитячий заклад повинен мати свій стиль і тон, а нормальний тон може бути тільки один – життєрадісність, спокійна ділова обстановка, що виключає постійну крикливу бурхливість. Мажор, бадьорість колективу забезпечуються злагожденістю й організованістю його, крім того, єдністю, активністю людей і одночасно вмінням гальмувати себе, коли потрібно. Особливою формою гальмування є ввічливість, яку треба всіляко рекомендувати вихованцям.

Таким чином, у процесу різноманітності діяльності колективу кожний його член розвиває в собі потребу бути уважним до інтересів інших людей, потребу високої моральності, тобто бажання збагачувати духовне життя.¹

Ці думки А.С.Макаренка не однозначно оцінювалися в СРСР. Хоч офіційно владні структури створювали культ "вчення А.С.Макаренка", насправді ж положення талановитого педагога повсюдно ігнорувалися. Взяти хоча б його погляди на дитячий колектив. А.С.Макаренко вважав первинним колективом не звичайне об'єднання дітей на навчальну роботу, а значно ширше. У своїй лекції "Педагогіка індивідуальної дії" він писав: "В моєму досвіді я прийшов до такої організації, коли первісний колектив не охоплював ні класних шкільних інтересів, ні виробничих інтересів, а був тим осередком, в який і шкільні, і виробничі інтереси приходили від різних груп. Ось чому я останнього часу зупинився на загоні, до якого входили й школярі різних класів і робітники різних виробничих бригад".² Отже за А.С.Макаренком первісний колектив не клас, в якому об'єднані однолітки на розв'язання навчально-виховних завдань, інтереси такого об'єднання впливають із "соціального синтезу". Такого колективу практика радянської школи не створила і експериментальне досягнення видатного педагога не знайшло підтримки в системі т. з. комуністичного виховання.

Первісний колектив А.С.Макаренко бачив різновіковим, у радянській же школі ним вважався клас, тобто об'єднання однолітків. За твердженням А.С.Макаренка первісний колектив об'єднує 10-12 чоловік, а колектив учнів школи не повинен перевищувати тисячі. Приклади ігнорування поглядів педагога на організацію навчання і виховання учнівської молоді можна продовжувати. Сюди ж варто віднести і його бачення системи перспективних ліній, основних етапів розвитку колективу, його законів руху тощо.

¹ Ніжинський М. П. Видатний педагог нашого часу /У кн.: А.С.Макаренко Життя і творчість у документах, фотографіях і ілюстраціях. – К., 1978. – С. 16.

² Макаренко А. С. Вибрані педагогічні твори. – К., 1950. – С. 111.

Оригінально розв'язував педагог проблеми взаємодії вихованців і вихователів. У ті часи представники педагогічного Олімпу, до якого Макарєнко зараховував працівників Наркомосу, вчених-педагогів та значна частина вчителства стояли на позиціях традиційної педагогіки, яка фетишизувала педагогічні догми, вважаючи їх не підвладними часу, обставинам тощо. Вона ж (педагогіка) недооцінювала роль виховання у становленні особистості, вважаючи його проблеми другорядними порівняно з питаннями дидактики. Макарєнко обстоює діалектичну педагогіку, педагогіку активного виховання, наполягає на тому що "людину треба не ліпити, а рувати".¹

Вчитель, вихователь, як і в цілому колектив вихователів, має виступати не керівником, диктатором шкільного буття, а співником, до якого учні не готуються, а живуть повноцінним життям.

У своїй роботі "Методика організації виховного процесу" Макарєнко визначає педагога бойовим товаришем вихованців, який бореться разом з ними і попереду них за всі ідеали першокласного закладу.

А.С.Макарєнко стоїть на тому, щоб спілкування педагогів і учнів базувалося на дружніх взаєминах, повазі вчителя до особистості учня, вірі в його сили і можливість. По суті він всебічно розробив і практично реалізував принцип співробітництва, який сьогодні приписується деяким сучасникам.

Товариська взаємодія вчителя і учня має бути такою органічною, такою цільною, що учні не повинні відчувати наявність у школі окремих учительських і учнівських інтересів. Серцевиною такої педагогіки Макарєнко вважає товариську єдність і спільність інтересів учителів та учнів. І колектив учителів і колектив учнів мають утворювати одне єдине ціле – педагогічний колектив. Запорукою цього виступає колектив учителів, який здійснює не авторитарний, а виключо педагогічний вплив на учнів.

Педагога непокоїть те, що колективи вчителів складаються здебільшого стихійно, випадково, із тих людей, які пропонують свої послуги. У 20-30-х роках у педагогіці про колектив педагогів не було написано майже жодного слова. А.С.Макарєнко вважає, що педагогічна наука повинна приділити значну увагу цій проблемі. Серед педагогічних праць, на думку педагога, має бути хоч один том присвячений питанням становлення колективу педагогів.

Макарєнко виношував намір відкрити закони побудови педагогічного колективу. Це Антону Семеновичу не вдалося здійснити, але аналіз його думок дає можливість сформулювати деякі правила, дотримання яких сприяє формуванню вчительського колективу. Із сформульованих у працях Макарєнка порад і рекомендацій щодо затрутої нами проблеми на перший план випливає правило, яким педагог неухильно керувався у своїх

¹ Макарєнко А. С. Сочинения в 7-ми т. – М., 1960. – Т. 5. – С. 302.

навчально-виховних закладах: правильне виховання можливе при наявності учительських колективів як колективів однодумців.

Успіх кожного навчально-виховного закладу можливий при умові об'єднання в колектив учителів "запалених однією думкою, одним принципом, одним стилем, які працюють єдино".¹ Педагог вважає його члени політичну обмеженість, низьку культуру, індивідуалізм, ведуться в рамках колективу учитель повинен уникати шаблону, діяти творчо, експериментувати, шукати кращі методи впливу на вихованців. Такі колективи добрати не можливо, вони формуються безпосередньо в діяльності під керівництвом директора, громадських організацій. Особливу роль у цій роботі Макаренко надає директору, який, на його думку, є найвідповідальнішою особою в школі, уповноваженим державою керівником.

Макаренко А.С. рішуче засуджує безсистемність, порційність у виховній роботі, обстоюючи тривалість виховного впливу. Остання досягається тривалістю педагогічного колективу. Її можна досягнути коли, за Макаренком, середній час перебування педагога в колективі не може бути меншим ніж перебування вихованців у школі.

Дотримання такого правила забезпечує тривалість, стабільність колективу, що сприяє наступності і цілеспрямованості в роботі з вихованцями. У тривалому колективі, підкреслював Макаренко, нагромаджується досвід роботи, створюються цінні виховні традиції, зміцнюються почуття обов'язку, особиста відповідальність учителя за успіх справи. Такий колектив учителів "додержується єдиної методики і колективно відповідає не тільки за свій клас, а за школу в цілому".²

Важливим науково-педагогічним питанням Макаренко вважає питання про співвідношення в колективі педагогів з різним досвідом учительської роботи. Він приходить до висновку, що колектив учителів, сформований з вчителів одного віку, чи то старих, чи молодих, завжди буде слабим колективом. Тому-то організатори освіти повинні подбати про те, щоб в кожній школі було декілька поколінь учителів, щоб в колі досвідчених була певна кількість старих, досвідчених педагогів і неодмінно повинна бути одна дівчина, яка тільки-но приступила до роботи, до педагогічного життя: повинна бути певна кількість старих, досвідчених педагогів і неодмінно повинна бути одна дівчина, яка тільки що завірила інститут, яка ще ступити не вміє. Саме тут, на думку педагога, відбувається містерія педагогіки, така дівчина вчитиметься і в старих педагогів, і в старих учнів, і те, що вона вчитиметься в старих педагогів, покладає й на них відповідальність за її нормальну роботу.

Отже, організаторам народної освіти, керівникам шкіл треба взяти за правило створення різновікових учительських колективів, що сприяє

¹ Там само. - Т. 5. - С. 163.

² Там само. - С. 353.

збагаченню кожного вчителя життєвим досвідом, педагогічною культурою, професійною майстерністю.

Педагог у лекції “Педагогіка індивідуальної дії” опрацьовує й таке питання як співвідношення у колективі учителів чоловіків та жінок. Він застерігає про те, що переважання в колективі учителів певної статі негативно відбивається на дітях, не сприяє правильному статево-му вихованню. Цю думку А.С.Макаренка можна сформулювати таким правилом: переважання в педагогічному колективі чоловіків або жінок призводить до однобокого виховання дитячого колективу.

У наші дні діяльність жіночих учительських колективів породила явище фемідізації, коли у хлопчиків під впливом жіночого оточення формуються жіночі риси характеру та поведінки. Дійсно такі риси як мужність, відважність, витривалість, відповідальність, малослів'я та інші з'являються у підлітків та юнаків здебільшого від безпосереднього спілкування з чоловіками – батьками, вчителями та ін. Відсутність же в школі вчителів-чоловіків, збільшення сімей, де діти виховуються без батьків – все це і призводить до того, що учні – хлопчики одержують однобоке виховання з боку жіноцтва.

При доборі колективу варто піклуватися, на думку А.С.Макаренка, і про те, щоб у ньому були люди різної вдачі, різних темпераментів та характерів. Педагог наголошує на те, що треба дбати про поєднання в колективі людей веселих і людей похмурих. Він не уявляє собу колективу, що складався б тільки³ похмурих людей. Повинен бути хоч один весельчак, хоч один дотепник... А з другого боку потрібна людина, що ніколи й не усміхнеться, дуже сувора людина, яка нікому не дарує і якої не послухати неможливо...

Колектив учителів повинен бути естетично виразним, носієм естетичної культури. Цю виразність Макаренко бачив у зовнішньому вигляді вчителя, його вчинках та поведінці. У лекції “Взаємини, стиль, тон в колективі” він стверджує, що жодного разу не вийшов у непочищених чоботях або без пасака до вихованців. Не допускав у клас учителя, якщо він був неохайно одягнений.

Макаренко висловлювався і за те, щоб усі педагоги були красивими, а якщо такого досягти не можна, то “хоч один гарний молодий педагог, одна гарна молода жінка в колективі неодмінно повині бути... Треба, щоб дітей захопила ще естетика, краса в колективі”.

Думка та поради педагога щодо побудови вчительського колективу не могли бути втіленими у шкільну практику внаслідок дії директивної системи управління. Остання по суті лишала директора школи вських прав, залишивши йому одні обов'язки.

В останній час з'явилася низка праць про педагога, в яких його педагогічні погляди і діяльність піддаються нищівній критиці. Його обзивають “яничаром”, носієм авторитарної, тоталітарної педагогіки тощо.

Мабуть такі оцінки, якщо врахувати час в якому жив і працював А.С.Макаренко, не є цілком об'єктивними. В умовах терору, репресій української інтелігенції А.С.Макаренко робив все, аби захистити обездолених дітей, вернути їх до повноцінного життя.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чим визначилось становище українського шкільництва між двома світовими війнами?
2. Що було міфічне, а що реальне в радянській школі та педагогіці?
3. Чого домогалася польська шкільна адміністрація на окупованих Польщею українських землях?
4. Розкажіть, що знаєте про Перший Український Педагогічний конгрес та його ухвали?
5. Як боролися буковинські українці за рідну школу й освіту на Буковині?
6. Визначте становище українського шкільництва на Закарпатті порівняно з іншими частинами України.
7. Охарактеризуйте вклад Августина Волошина в українське державобудівництво й вітчизняну педагогіку.
8. Чи є, на вашу думку, А.С.Макаренко носієм так званої тоталітарної педагогіки?

ЛИТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

- Жуковський А. Історія Буковини. Частина 2. – Чернівці, 1994. – С. 146-154.
- Волошин М., Волошин Р. Становлення національної школи. – Дрогобич, 1993. – С. 52-56.
- Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С. 332-348; 351-376; 379-381; 386-391.
- Семчишин М. Тисяча років української культури. – К., 1993. – С. 419-430; 432-433; 445-446; 455-458; 473-474; 487-497.
- Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772-1939 рр.). – Івано-Франківськ, 1994. – С. 120-139.
- Ващенко Г. Виховний ідеал ("Записки виховника"). – Полтава, 1994. – С. 9-40.
- Російщення України. Науково-популярний збірник. – К., 1992. – С. 131-154.
- Петров В. Діячі української культури (1920-1940 рр.) жертви більшовицького терору. – К., 1992.

Дожилася Україна... Народна творчість часів голодомору й колективізації на Україні. – К., 1993.

Арсенич П. Родина Заклинських. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 12 – 28.

Макаренко А.С. Деякі висновки з педагогічного досвіду. Виховання в сім'ї /У кн.: А.С.Макаренко. Про комуністичне виховання. – К., 1978.

Нежинський А.П. А.С. Макаренко и педагогика школы.- К., 1976.

ТЕМА 20. СТАН ОСВІТИ, ШКОЛИ Й ПЕДАГОГІКИ В УКРАЇНІ ХХ СТОЛІТТЯ 50-90-х рр.

20.1. Розвиток українського шкільництва і освіти за умови зміцнення тоталітаризму

Українська школа виступила в 40-і роки ХХ століття приборканим і слухняним інструментом тоталітарного режиму. Переживши періоду колективізації, голодомор 1932-33 років, репресії і переслідування інтелігенції, вона більше не змогла протистояти антинародній політиці влади і стала слухняним провідником її волі, проповідником політики насилля.

Школа нестримно розпалювала в юних душах войовничий атеїзм, непримиренне ставлення до церкви, іншомислячих. Вчитель розглядався владою як безсловесний виконавець політики партії щодо ствердження комуністичного порядку з його антигуманістичною сутністю. Така її роль у суспільстві залишалася і в повоснні роки.

До всього цього додалися величезні збитки, які зазнала школа в роки німецько-фашистської окупації: зруйновані приміщення, розграбовані бібліотеки, наукові центри, багато загибло на фронтах, у партизанських загонах, антифашистському бойовою славою вкрили себе українські вчителів підпіллі.

Бойовою славою вкрили себе українські педагоги, студенти педагогічних інститутів у роки другої світової війни Ф.Лисенко, П.Козлик, Ю.Бойко, О.Хохолкова, В.Накс, П.Щенко, П.Ярига, В.Онопрейчук, М. Скрипник, Г.Синтяй, та багато інших.¹

В роки війни більшість вузів була евакуйована вглиб Радянського Союзу. Так в м.Кзил-Орді (Казахстан) діяв об'єднаний Український Університет (на підставі Київського і Харківського), Одеський Університет і педінститут працювали в м.Байрам-Алі (Туркменістан) і т.д.

І уже 1943-1944 навчального року відновили роботу педагогічні і вчительські інститути, педагогічні училища в Києві, Полтаві, Черкасах, Запоріжжі, Херсоні, Донецьку, Миколаєві, Ніжині,

Першочерговим завданням після визволення України від німецько-фашистських загарбників стала відбудова зруйнованих шкіл, будівництво нових, охоплення дітей навчанням. Уже в 1945 році в Україні працювало 27242 шкіл, у яких навчалася понад 5 млн. дітей. Основна увага освітян спрямовувалася на охоплення дітей обов'язковим навчанням та на перехід до обов'язкової семирічної освіти. У 1950/51 навчальному році кількість шкіл збільшилася до 31 055, а число учнів у них - до 6 41,9 тис. у середніх школах вчилася понад 5842,4 тисяч учнів.²

¹ Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР: 1917-1967. - К., 1967. - С. 275.

² Історія Української РСР. - Т. 2. - К., 1967. - С. 585.

Надії народу на те, що після перемоги буде послаблення жорстокого сталінського режиму не справдилися. З 1946 року розпочався новий наступ на національну культуру, посилення русифікації. Під виглядом боротьби із буржуазною культурою переслідувалися всі прояви українського патріотизму. Піддалися звинуваченню у націоналізмі поет Володимир Сосюра за вірш "Любіть Україну!", українські літератори за опубліковану "Історію української літератури", історики за перший том "Історії України", композитор К.Данькевич за оперу "Богдан Хмельницький" та багато ін.

Партійні і радянські керівники вважали, що в своїх творах ці та інші представники інтелігенції недостатньо показували позитивний вплив Росії, російської культури на українську і є носіями буржуазно-націоналістичної ідеології тощо. Це був поштовх до перегляду змісту освіти і виховання у школі. Жахлива обстановка ідеологічного і фізичного терору сприяла виникненню інстинкту самозбереження та підкори вимогам влади, що штовхало вчителя до відречення від усього українського на користь російського: навчальні програми з усіх дисциплін стали вимагати показу удаваної першості росіян у всіх галузях науки і культури.

В учнів при такому навчанні складалося враження, що всі відкриття зроблені російськими вченими, кращі літератори, митці, полководці, спортсмени тільки росіяни. Рідний же народ та його культура сприймалися, як неповноцінні, що вело до національного нігілізму та яничарства.

Шкільні підручники прославляли Леніна, Сталіна, їхніх соратників, партію більшовиків, Жовтневу революцію, Червону армію і інші інститути державної машини. Зміст освіти був приведений у відповідність до Ленінського гасла про те, що культура має бути національною за формою, соціалістичною за змістом.

Від національної школи в Україні не залишилося нічого, бо з першого класу дітей відлучали від рідної культури, вчили шанувати своїх катів, служити інтересам партії комуністів, любити імперію, а не батьківщину.

Ось з чого починалася українська читанка для учнів другого класу:

"З піснею про Сталіна починаєм день,

Кращих ми не знаємо на світі пісень".

І то правда, бо звідки ж діткам було їх знати, коли навіть уподобання чогось українського приймалося владою за націоналізм, а людина з такими поглядами вважалася неблагонадійною для влади і перебувала під пильним наглядом НКВС.

УРСР, перебуваючи у складі Радянського Союзу, практично була усунута від своєї власної політики в галузі освіти, їй залишалось виконувати рішення з'їздів КПРС, постанови Пленумів ЦК, нормативні акти союзного уряду в галузі шкільництва.

У 1958 році українське вчительство розпочало перебудову системи освіти у відповідності до Закону "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР". У школах

вводилися нові навчальні плани і програми, якими визначалися зміст і характер політехнічної освіти в середній школі. Ними передбачалося вивчення наукових основ сучасного виробництва у навчальних предметах фізико-математичного і біолого-географічного циклів; навчання ручній праці у початкових класах, праці в навчальних майстернях і на пришкольній ділянці в V-VIII класах; вивчення курсу "Основи виробництва" у старших класах; посилення участі школярів у виробничій праці на підприємствах і в сільських господарствах тощо.

Підготовка учнів до виробничої праці стала на деякий час першочерговим завданням школи. Це негативно відбилася на рівні знань, умінь та розумового розвитку учнів. У більшості шкіл не було створено необхідних умов для продуктивної праці і хороші ідеї були споганені у процесі практики.

У школі запанували формалізм і казенщина, нечуваного розміру набуло оковамилювання і процентоманія у питаннях якості знань, другорічництва, так званого соціалістичного змагання серед педагогічних колективів тощо. Особливо це посилювалося в роки восьмої та дев'ятої п'ятирічок, коли за рішенням XXIV з'їзду КПРС взято курс на забезпечення переходу молоді до загальної середньої освіти.

20 червня 1972 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову "Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і подальший розвиток загальної школи", яка відіграла вирішальну роль у деградації українського шкільництва. Будучи запопадливим перед союзним начальством, керівні органи народної освіти України зобов'язали підпорядковане їм вчительство забезпечити в республіці обов'язкову середню освіту. Не маючи належної матеріальної навчальної бази, працюючи за застарілими консервативними догматичними програмами, формами та методами навчання, безправний вчитель змушений був робити встигаючими і тих, хто не хотів учитися в старших класах. Аттестат про середню освіту втратив свою цінність, серед учнів та педагогів зросла аморальність, пристосуванство.

Досягнення унітарної системи освіти були закріплені в "Основах законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту", прийнятих у 1973 році. Цей документ, як і попередні, зобов'язав школу формувати у молодого покоління марксистсько-ленінський світогляд, виховувати соціалістичний інтернаціоналізм, радянський патріотизм і готовність до захисту соціалістичної Вітчизни.

Законодавство вимагало здійснювати виховання учнів тільки в дусі морального кодексу будівників комунізму. Проголошується забезпечення всебічного гармонійного розвитку - як головного завдання школи тощо. Школа продовжувала залишатися в складі шкільництва СРСР, навчання в якій здійснювалося за антиукраїнськими навчальними планами і програмами на території всієї імперії.

Як видно, серед цих завдань в українській школі не залишилося місця для вільнодумства, все, що не вкладалося в рамки комуністичної ідеології, визнавалося ворожим і неприйнятним. Завданнями не передбачалося формування національної свідомості, любові до рідної землі, батьківщини. Цьому сприяло суз'єтське положення про мову навчання, за яким надається право батькам за їх бажанням обирати для своїх дітей мову навчання. Це положення було підсилене у 1978 році постановою ЦК КПРС про вивчення та викладання російської мови та літератури ("Брежневський циркуляр") та постановою того ж ЦК про посилення вивчення російської мови в школах ("Андроповський указ").

По суті право на вибір мови навчання залишалося, але самого вибору не було, так як повсюдно, і особливо у містах Східної, Центральної та Південної України, українські школи закривалися, діти примусово переводилися на російську мову навчання, а середні спеціальні та вищі навчальні заклади України працювали лише російською мовою.

Розпочався шалений наступ на здобутки української культури, освіти, науки. Школа була перетворена у засіб геноциду проти українців, головним завданням якої стала русифікація корінного населення, спотворення його національного світогляду, свідомості, характеру, відлучення від традицій, звичаїв, культури свого народу.

Тенденція русифікації української молоді зримо спостерігається на зростанні кількості учнів, що навчалися в російськомовних школах. За п'ятнадцять років з 1965/66 до 1978/79 навчального року це явище характеризується такими даними:

Мова навчання	Кількість шкіл і учнів у них, тис.		
	1965/66	1970/71	1978/79
українська	<u>23674</u> 4485,5	<u>21953</u> 4520,6	<u>17200</u> 3800,0
російська	<u>4703</u> 2465,7	<u>4858</u> 2908,5	<u>4200</u> 2600,0

У доповіді XXXVI Міжнародній конференції ЮНЕСКО з питань освіти за 1974-1976 роки повідомляється, що в "єдиній, трудовій, політехнічній середній загальноосвітній школі" працювало 22 613 масових денних загальноосвітніх шкіл (8139 середніх, 9780 восьмирічних і 4694 початкових), в яких навчалось близько 7 млн. учнів. В школах тих літ працювало понад 500 тис. учителів і вихователів. 92,2 відсотків вчителів IV-X класів і 25,9

відсотків вчителів початкових класів мали вищу освіту.¹

У багатьох обласних містах та великих промислових центрах переважна більшість дітей навчались в російськомовних школах. Таке явище призводило до вилучення україномовних шкіл взагалі з мережі загальноосвітніх шкіл в обласних центрах, як наприклад у Донецьку, Миколаєві та інших.²

Така державна політика призвела до формування у молоді національного нігілізму, зневаги до рідної мови, культури рідного народу.

Український народ в умовах комуністичної імперії був доведений до поступового зникнення як нації. Однак, всупереч антиукраїнській політиці центру, дякуючи сподвижницькій, самовідданій праці народного вчителства молодь набувала належної загальноосвітньої підготовки, залучалася до громадсько корисної, виробничої та творчої праці, що вплинуло на позитивні якісні зміни соціальної структури суспільства. Так, на початок 1980-81 навчального року в УРСР різними формами навчання було охоплено майже 17 млн. чоловік, або кожний третій; вищу і середню (повну й неповну) освіту мали дві третини всіх робітників; кількість колгоспників з вищою і середньою освітою порівняно з довоєнним часом зросла майже в 9 разів.³

Зросла кількість шкільних новобудов: середні і більшість восьмирічних шкіл перейшли на кабінетну систему навчання, широко використовувалися технічні засоби й активні методи навчання. Творчо працюючі вчителі виробляли в учнів уміння самостійно поповнювати свої знання, орієнтуватися у стрімкому потоці наукової та технічної інформації.

Значного розвитку в Україні набула система професійно-технічної освіти. Вона стала провідною ланкою професійної підготовки кваліфікованих робітників. Якщо в 1970 році в Україні було 892 ПТУ, в яких навчалося 448 тис. учнів, то в 1988 році їх було 1241. У них понад 718 тис. юнаків та дівчат опановували майже тисячею різноманітних професій.

Як вчителі загальноосвітніх шкіл, педагоги ПТУ зобов'язувалися значно поліпшити навчальний процес, застосовувати лекції, семінари-практикуми, уроки-екскурсії, уроки-диспути, кіно-уроки тощо. Кращими педагогами запроваджувалися форми і методи підготовки робітничих кадрів, які забезпечували б максимальне зближення теоретичного і практичного навчання. Проте загальноосвітня підготовка учнів профтехучилищ залишалася дещо спрощеною у порівнянні з такою ж у загальноосвітній школі. Це в певній мірі ускладнювало вступ випускників ПТУ до вищої школи та навчання в ній.

Різновідомче підпорядкування ПТУ, слаба зацікавленість, а то й повна

¹ Розвиток народної освіти в Українській РСР у 1974-1976 роках: Доповідь XXXVI Міжнародній конференції з питань освіти. - Женева, 1977. - С. 8, 18.

² Яремчук В.Д. Національні проблеми загальноосвітньої школи України: Історія і сучасність. - К., 1993. - С. 44-45.

³ Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР у десятиї п'ятиріччі. - К., 1981. - С.

її відсутність з боку підприємств негативно позначалася на якості підготовки молодой робітничої зміни. Найслабшими ланками залишалися виробнича практика учнів, їх виховання, працевлаштування, житлово-побутові умови тощо. Невирішення цих проблем призвели до різкого падіння моралі серед частини учнів, серед яких зростала злочинність, пияцтво, наркоманія та інші антисуспільні вчинки.

Відзначаючи заслуги загальноосвітньої школи, слід констатувати, що в 70-80-х роках радянська школа вичерпала себе, в ній, як у краплі води, відбилися всі негативні явища, що були притаманні хворому суспільству. Формалізм, бюрократизм, паразитизм, пристосуванство, брехня та інші риси періоду "застою" неспізнано змінили все те, що було досягненням школи - її дух народності, самодіяльності та творчості тощо.

Повсюдно мала місце некомпетентність у керівництві народною освітою і зокрема школою; у народній освіті розквітло окомілювання, рапортоманія, недовіра до вчителя та його постійне приниження. Це у свою чергу породило безвідповідальність вчителя за наслідки своєї праці, байдужість до виконання наставницької ролі у суспільстві.

У гонитві за дутими показниками - загальним охопленням молоді середньою освітою, високими відсотками успішності, ліквідацією другорічництва, масовим залученням дітей до піонерської та комсомольської організацій - школа розчинила суспільство лицемірами, пристосуванцями, малоосвіченими бездуховними людьми з аморальними проявами у повсякденному житті.

Рельєфно проступила невідповідність між завданнями школи, покладеними на неї партійними рішеннями та наслідками її діяльності. Надії на те, що в процесі роботи школи над виконанням партійних рішень в галузі освіти помітно поліпшиться якість її вихованців не виправдалися. Значна кількість володарів атестатів про середню освіту виявилася в своїй основі непідготовленою до праці, суспільного та сімейного життя; багато з них поповнювали лави утриманців, наркоманів, алкоголиків тощо, проявляли моральну ущербність.

У погоні за приводом всебічного гармонійного розвитку українська школа загубила елементарне - виховання людини, трудівника, громадянина своєї вітчизни. Виявилось, що педагогічна наука формально підійшла до визначення змісту всебічного розвитку і крім монографій та дисертаційних досліджень, суть яких зводилася виключно до переживання цитат класиків марксизму-ленінізму про поєднання у вихованців духовного багатства, моральної чистоти та фізичної досконалості, практично нічого не дала вчителіві.

Виявилися недостатніми і зусилля суспільства щодо створення необхідних умов для реалізації ідеї всебічного розвитку особистості. Закріплена в партійних документах, Конституціях СРСР та УРСР, ця ідея не знайшла реального втілення, і замість того, щоб правдиво визнати це,

глибоко розібратися із причинами холостих обертів системи народної освіти, створювалася видимість успіхів. У періодичній і молодіжній пресі, по телебаченню і радіо та інших засобах масової інформації у мажорних тонах інформувалася громадськість про досягнення високого рівня культури, освіти, суспільної свідомості, внутрішньої зрілості радянської молоді, яка досягла всебічного гармонійного розвитку і таке подібне.

Таким чином, школі були насильно нав'язана керівництвом комуністичної партії нереальна, ілюзорна мета виховання всебічно, гармонійно розвиненої особистості: закріплення цієї мети у партійних документах і зведення її до рівня закону в Конституціях СРСР та УРСР сприяло відходу школи від реального життя і призвело до різкого падіння моралі серед молоді, її деградації.

То ж українська школа була доведена до свого останнього рубежа. Щоб далі існувати, їй потрібна глибока реанімація. За цю справу взялися ті сили, які довели її до такого стану - правляча партія та вся система режиму. У 1984 році був взятий курс на реформу загальноосвітньої і професійної школи.

У післявоєнний час в Україні набувають розвитку середні спеціальні навчальні заклади, в яких готувалися спеціалісти середньої кваліфікації для різних галузей народного господарства, науки та культури. Вони вирішували важливе загальнонародне завдання - завершення загальної середньої освіти та надання можливості молоді раніше залучатися до виробничої праці. В середньому в Україні, серед осіб, що одержували середню освіту близько 20% були випускники технікумів, училищ та інших середніх спеціальних навчальних закладів.

Динаміку розвитку середніх спеціальних навчальних закладів та контингенту учнів у них показує таблиця:¹

1950/51	1960/61	1970/71	1980/81	1985/86
584	595	760	727	731
227,7	398,2	797,9	803,1	808,9

Щорічно в середині 80-х років майже чверть мільйона спеціалістів із середньою спеціальною освітою вливалися у народне господарство України. Це швидко привело до знецінення диплома техника, так як більшість випускників працевлаштовувалася робітниками, а не за фахом. При цьому приходилося донавчатися робітничим професіям до рівня випускників профтехучилищ. Престижність навчання у технікумах різко впала, у більшості середніх навчальних закладів промисловості, будівництва, сільського господарства при вступі не було конкуренції, що визначало подальшу якість навчання та підготовки фахівців.

¹ Народное образование и культура в СССР. - М., 1989. - С. 154.

Підготовка висококваліфікованих спеціалістів здійснювалася вищими навчальними закладами. У восьмидесятих-дев'яностих роках в Україні функціонувало 146 вищих шкіл, у яких навчалосся більше 850 тис. студентів. За галузями народного господарства, культури, освіти навчальні заклади розподілялися так:

Всього	Промисловості та будівництва	Транспорту	Сільського господарства	освіти	Охорони здоров'я, фізичної культури та спорту	Мистецтва кінематографії	інші
146	40	10	17	42	18	9	10

На вишу школу покладалася завдання готувати висококваліфікованих спеціалістів, виконувати науково-дослідні роботи, створювати підручники та навчальні посібники, вести підготовку науково-педагогічних кадрів, підвищення кваліфікації викладацького складу вищих і середніх навчальних закладів, а також спеціалістів з вищою освітою, які зайняті у відповідних галузях народного господарства тощо. Особлива роль покладалася на вишу школу у вихованні студентів в дусі високих моральних якостей, комуністичної свідомості, культури, соціалістичного інтернаціоналізму, радянського патріотизму, готовності до захисту соціалістичної Вітчизни тощо. Розв'язання цих завдань призвело до заідеологізованості навчального процесу, відірваності від життя, догматизму.

За таких складних умов існування українського шкільництва, освіти і педагогічної думки працівники педагогічних вузів доклали певних зусиль до розвитку національної науки.

За 50-70-ті роки видано фундаментальні підручники, навчальні посібники і наукові праці, так би мовити, українського походження.

Так на зміну підручника з педагогіки Б.П.Сєпіова і М.К.Гончарова (переклад з п'ятого виправленого і доповненого російського видання 1951 р.) приходять "Педагогіка", яку розробив професор Одеського педінституту С.Ф.Збандуто; з'являється "Хрестоматія вітчизняної педагогіки" за ред. проф. Київського педінституту С.А.Литвинова.

Ці роки багаті на фундаментальні методичні праці Т.Ф.Бугайко і Ф.Ф.Бугайка "Курс методики викладання української літератури" та "Українська література в середній школі", П.К.Волинського "Основи теорії літератури", І.О.Шиманського "Математичний аналіз" та ряд інших, які об'єктивно стали певною сходинкою до розвитку української науки та часткових методик.

У розробку багатьох аспектів педагогічної науки значний вклад внесли праці психологів, педагогів, методистів А.Алексюка, А.Бондаря, Г.Костюка, І.Єременка, С.Гончаренка, І.Зязона, О.Савченко, О.Скрипченка, І.Сниці, В.Шаталова, В.Сухомлинського, О.Савченко, В.Онищука, О.Мазуркевича,

В.Мадзігона, В.Смаля, М.Ярмаченка та ін. Українські вчені по новому розглядають проблеми психології навчання, сутності і ролі принципів та методів навчання у дидактиці, структури уроку, змісту освіти, здійснюють пошуки ефективних шляхів розвитку пізнавальної самостійності учнів у навчанні, досліджують історію вітчизняного шкільництва.

20.2. Криза освіти та наміри реформації шкільництва до 90-х років ХХ ст.

У квітні 1984 р. партія і уряд прийняли рішення про реформування загальноосвітньої і професійної школи. Здійснення реформи школи передбачало удосконалення змісту освіти, методів і засобів навчання та виховання, подальше зміцнення зв'язків школи з життям. З цією метою продовжувався термін навчання. Середня школа стала одинадцятирічною.

Розробляються методики підготовки студентів педагогічних навчальних закладів до роботи з дітьми шестирічного віку, видаються посібники, провідні вузи України проводять експериментальну перевірку навчання і виховання молодших школярів за умов вступу до школи на рік раніше.

Розпочалася підготовка вчителів до роботи з шестилітками та в групах продовженого дня учнів цього віку.

Важливим напрямком розвитку народної освіти визначалося поліпшення справи трудового виховання, навчання і прецесійної орієнтації учнівської молоді. Оголошувався перехід до обов'язкової професійної освіти молоді. Трудове навчання розглядалося важливим фактором формування особистості та засобом забезпечення народного господарства трудовими ресурсами.

Передбачалося прийняття заходів щодо подальшого зміцнення навчально-матеріальної бази освіти:

- повне задоволення потреб у дошкільних установах;
- створення умов для груп продовженого дня і однозмінних занять навчання 6-літніх дітей;
- створення необхідної бази для трудового навчання, роботи з дітьми і підлітками у позанавчальний час тощо.

В УРСР розгорнулася широка організаторська і масово-політична робота по реалізації шкільної реформи. Повсюдно йшли обговорення нових завдань, склалися заходи щодо їх виконання, проводилися партійні, комсомольські збори, тобто все робилося в дусі тогочасних традицій. Міністерство освіти, наприклад, розробило комплексні заходи по реалізації Основних напрямків реформи загальноосвітньої і професійної школи, які склалися з восьми розділів і вміщалися на 50 сторінках. Більшість пунктів цих заходів були декларативними і вимагали забезпечити, переглянути, здійснити, спрямувати тощо. Значна їх частина була переписана з таких же

заходів, розроблених на виконання рішень чергових партійних з'їздів. Наприклад, до чого зобов'язував освітян такий пункт, який народився на світ ще в ленінський період створення комуністичної системи.

"Здійснити заходи по загальному розвитку і вдосконаленню соціалістичного змагання організацій та установ системи Міністерства УРСР, керуючись матеріалами квітневого (1984 р.) Пленуму ЦК КПРС, першої сесії Верховної Ради СРСР одинадцятого скликання і квітневого (1984 р.) Пленуму ЦК Компартії України". Або: "Зосередити увагу педагогічних колективів шкіл на вихованні в школярів непримиренності до буржуазної ідеології і моралі, вивченні проблем ідеологічної боротьби, питань міжнародної діяльності КПРС і Радянської держави, посиленні контрпропагандистської роботи. Розглянути питання дальшого вдосконалення форм і методів ідейно-політичного виховання школярів на серпневих конференціях учителів (1984 р.)".

Цим документом посилювалася репресивна роль держави стосовно працівників школи, зокрема "Посилити контроль за діяльністю класних керівників... Переглянути комплектування, розстановку кадрів класних керівників..."

Школа продовжувала залишатися центром непримиренності до вільномудства, їй приписувалося посилення войовничості до інших, некомуністичних ідеологій і партій тощо.

Заходами МО передбачалася подальша русифікація української школи відповідно до вказівок Брежнєва, Андропова. Педагогічні інститути зобов'язувалися розширити підготовку вчителів російської мови. Студенти педінститутів, які закінчили українські школи, насильно мали вивчати "Практичний курс російської мови". Повсюдно збільшувалася мережа російських шкіл за рахунок новобудов та переведення українських в розряд російськомовних. Взагалі в УРСР як до прийняття рішень про проведення реформи, так і після них, все робилося аби не допустити розвитку української школи як національної. Над національним вихованням, як звичайним явищем в усьому світі, в УРСР висів домоклів меч, виховання національного світогляду, національної свідомості, прищеплення молоді національної ідеології не допускалося і вважалося "буржуазним націоналізмом".

Національні надбання школи і педагогіки, все цінне, що було створено попередніми поколіннями повністю було вилученим із практики навчання і виховання молоді. Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи закріплювали це безпам'ятство і зречення досвіду вітчизняного шкільництва. Така колонізаторська політика в галузі освіти призвела до духовного виродження народу. Українська мова по всій Україні витіснялася із сфери державного вжитку, науки, культури, вищої і середньої школи. Стало масовим явище зречення рідної мови, у містах молодь соромилася говорити українською, хизувала тим, що "не читает й не понимает по украински". Катастрофічне скорочення рідномовних шкіл прискорювало духовну смерть

народу, бо за висловом І.Огієнка "народ, позбавлений рідних шкіл, позбавляється тим найсильнішого двигуна свого духовного розвитку й засуджується на культурне й національне каліцтво".

Більшість намічених заходів по реалізації реформи залишилися паперовими, не знайшли втілення у вітчизняному шкільництві; мається на увазі перш за все заформалізованість знань, догматичний характер навчання, його заідеологізованість, не визнання нових технологій тощо. У загальноосвітніх школах продовжували навчатися за єдиними навчальними планами, програмами, підручниками, що погоджувалися з ідеологічними установками, йшло виховання усередненої людини послухної режиму, нівелювалася її особистість, збіднювалася її культура.

Прориву у галузі освіти не відбулося. Суспільство чекало слушних умов для відродження рідної школи, яка б гарантувала вільний розвиток народу.

Серйозна криза виникла і в системі вищої і середньої спеціальної освіти. Як зазначалося в "Основних напрямках перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в країні" випускники інженерно-технічних, сільськогосподарчих, екологічних вузів у значній частині виявлялися не готовими до створення і використання техніки та технологій нових поколінь, не отримували належних навичок застосування сучасних засобів автоматизації технологічних процесів, проектування і наукових експериментів, управління виробництвом. Вони слабо володіли ефективними методами виявлення і мобілізації резервів виробництва, його інтенсифікації. Випускники вищих медичних вузів через недостатню клінічну підготовку часто не вміли кваліфіковано поставити діагноз і здійснити правильне лікування. Не відповідає вимогам виробництва якість навчання і по інших групах спеціальностей.¹

Причин на таке падіння якості підготовки спеціалістів було чимало. Це і недостатнє асигнування вищої та середньої спеціальної школи, застаріла її матеріальна база, що не відповідала завданням підготовки спеціалістів. Особливо незадовільно забезпечувалися навчальні заклади електронно-обчислювальною та іншою сучасною технікою. Повсюдно не вистачало навчальних приміщень, бібліотек, гуртожитків.

У навчальному процесі переважали догматичні методи навчання, не приділялося належної уваги індивідуальній роботі з майбутніми спеціалістами, здійснювався слабкий зв'язок навчання з виробництвом, мала місце невідповідність між планами підготовки спеціалістів і потребами в кадрах народного господарства, що вело до безгосподарності у використанні спеціалістів.

Серйозно впливали на якість підготовки спеціалістів і низький рівень

¹ Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в стране. - М., 1987. - С. 5.

викладацьких кадрів вузів та технікумів, значна частина яких не володіла достатнім практичним досвідом. Залишався низьким рівень оплати праці педагогічних працівників, стипендіального забезпечення аспірантів, студентів та учнів.

Все це вимагало глибокої перебудови вищої і середньої спеціальної освіти, суть її зводилася до:

- 1) інтеграції освіти, виробництва та науки;
- 2) підвищення якості підготовки спеціалістів;
- 3) виховання ідейно зрілих, суспільно активних спеціалістів;
- 4) всемірного розвитку вузівської науки;
- 5) поліпшення якісного складу науково-педагогічних і наукових кадрів;
- 6) посилення ролі вищої школи у підвищенні кваліфікації

і перепідготовки спеціалістів;

- 7) технічного переоснащення вищої і середньої спеціальної школи;

- 8) удосконалення управління вищою і середньою спеціальною освітою

тощо.

Першочерговим завданням в організації навчального процесу проголошувався рішучий відхід від масового, валового навчання до посилення індивідуального підходу, розвитку творчих здібностей майбутніх спеціалістів. В основі навчання мала стати самостійна робота, активні форми і методи навчання студентської та учнівської молоді: семінарські і практичні заняття, дискусії, моделювання виробничих та практичних ситуацій. З метою розвитку аналітичного і творчого мислення мала стати неодмінна участь студентів у наукових дослідженнях, реальних проектних та конструкторсько-технологічних розробках. Надійним засобом всебічної інтенсифікації та підвищення якості навчального процесу проголошувалася комп'ютеризація.

Передбачався перехід на нові навчальні плани і програми, якими б враховувалися досягнення науки, техніки та культури, вимоги практики. Переглядалася система довузівської підготовки та добору на навчання. Планувалися заходи щодо поліпшення добору керівних і науково-педагогічних кадрів, ефективності наукових досліджень, зміцнення матеріально-технічної бази тощо.

Особливе значення приділялося посиленню ідейно-виховних функцій вищої та середньої спеціальної школи. Філософія, соціологія, економічна теорія та інші галузі знань були підмінені псевдонаукою "марксизмом-ленінізмом", який визнавався основою формування наукового світогляду радянського спеціаліста. Викладачі суспільно-політичних дисциплін - історії КПРС, марксистсько-ленінської філософії, наукового комунізму, марксистсько-ленінської етики та естетики, наукового атеїзму та інших мали особливий статус: вони були номенклатурою партійних органів, мали найнижче навчальне навантаження тощо.

У вузах та технікумах вводився державний екзамен з основ марксизму-ленінізму, збільшувалася кількість часу на проведення семінарських занять,

індивідуальну роботу з студентами. Проголошуючи потребу в підготовці спеціалістів здатних до творчості і самостійного наукового мислення, організатори реформи вищої школи в той же час насаджували догматизм і схоластичне теоретизування мертвонароджених марксистських постулатів.

У період поглиблення кризових проявів в шкільництві і освіті створюється значна кількість теоретичних праць, розробок з часткових методик, навіть фундаментальних праць із точних наук, однак які заподадливо цитували основні партійні і державні документи, твори провідних ідеологів Радянського Союзу, засновників марксизму-ленінізму, без чого жоден твір не міг дійти до читача.

Навіть така, здавалося б, далека від політики дисципліна, як історія педагогіки, історію школи і освіти, педагогічних ідей Росії подавала з позицій великодержавного шовінізму, а історія школи і педагогіки в Радянському Союзі насичена темами: "Вчення В.І.Леніна про освіту і комуністичне виховання", "В.І.Ленін - основоположник радянської школи і педагогіки", "Вчення В.І.Леніна про культурну революцію і роль школи в боротьбі за соціалізм і комунізм" і т. інше понад 60 сторінок.¹

Вкраплення суджень про педагогічні погляди Т.Г.Шевченка, О.В.Духновича, І.Я.Франка, П.А.Грабовського, М.М.Коцюбинського і Лесі Українки на тлі громкозвучної слави російських діячів школи і освіти не врятує становища - підручник фактично має вигляд історії російської (і трішечки зарубіжної) педагогіки.

Об'єктивність вимагає акцентувати, що за умов того кризового часу іншого підручника з історії педагогіки і поготів чекати.

Таке ж кризове становище запанувало і в інших педагогічних та споріднених з ними науках.

Намічене ЦК КПРС просто не могло докорінно змінити стан справ у загальноосвітній, професійній школі, вищій та середній спеціальній освіті, їх реформа носила декларативний характер. Свідченням того є факт залишкового фінансування всієї системи народної освіти і в подальші часи аж до зникнення СРСР з карти світу.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. У післявоєнний час з'явилися тенденції подальшого розвитку системи народної освіти. Незважаючи на це вітчизняна школа вступила у затьожну кризу. Як ви пояснюєте це явище? Обгрунтуйте свою думку.

2. У Програмі КПРС визначено одне з важливих завдань в галузі освіти та виховання: здійснення загальної обов'язкової середньої освіти.

¹ Історія педагогіки /За ред. М. С. Гриценка. - К., 1973. - С. 303-371.

Чому це завдання виявилось не реальним? Мотивуйте свою відповідь.

3. Чому реформа системи народної освіти, розпочата з 1984 року, була приречена з самого початку?

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Народное образование и культура в СССР. - М., 1989. - 432 с.

С а л и щ е в а Н. Г., К о в е ш н и к о в Е. М., С т е ш е н к о Л. А.
О народном образовании. - М., 1974. - 128 с.

Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР: 1917-1967. - К., 1967. - С. 275.

Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования. - М., 1987. - 77 с.

Про реформу загальноосвітньої і професійної школи. Збірник документів і матеріалів. - К., 1984. - 110 с.

Г о н ч а р о в Н. К. Очерки по истории советской педагогики. - К., 1970. - 364 с.

История дошкольной педагогики в России. Хрестоматия. - М., 1976. - 432 с.

Хрестоматия по истории школы в России. - М., 1986. - 432 с.

ТЕМА 21. ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПЕДАГОГ В.О.СУХОМЛИНСЬКИЙ

Теоретична, літературно-педагогічна творчість і практична діяльність видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського (1918-1970) ввійшла до історії вітчизняної педагогічної думки помітною сторінкою, його педагогічні, публіцистичні і літературні праці та учительський досвід значно вплинули на практичну діяльність школи, збагатили педагогіку України новими положеннями і думками.

Основні праці В.О.Сухомлинського розпоршені по газетних і журнальних публікаціях, немало їх зібрано і упорядковано в численні тематичні збірки¹ та у тритомному і п'ятитомному (українською й російською мовами) виданнях вибраних творів "неутомимого" трударя педагогічної ниви"².

Твори В.О.Сухомлинського відомі у виданнях різними мовами народів світу від болгарської до японської³; його спадщина розглядається (вивчається) в провідних університетах і педагогічних інститутах Європи, окремі статті і уривки фундаментальних праць друкуються в педагогічних журналах Польщі, Німеччини, Чехії, Словаччини, Румунії, Австрії, Іспанії, Фінляндії та інших країн.

Слід відзначити, що педагогічні погляди В.О.Сухомлинського сформувалися в ході і внаслідок натхненної копіткої учительської праці (розпочав викладати рідну мову і літературу у Васильківській, потім Зибківській школах Онуфріївського району в 1935 році і скінчив свій шлях 2 вересня 1970 року на посту директора Павлівської середньої школи), творчої діяльності вченого (кандидат педагогічних наук 1955 р.), Заслуженого вчителя України, члена кореспондента кількох педагогічних академій. То ж основні праці відомого і визнаного в світі педагога увібрали в себе і частку його практичної діяльності, в якій, як зворотній зв'язок, апробувалися провідні теоретичні висновки В.О.Сухомлинського як вченого, педагога-експериментатора, учителя-новатора.

В численних педагогічних виданнях більшості країн світу з'являються популярні чи критично-аналітичні статті, розвідки, окремі брошури і навіть книги, присвячені теоретичній спадщині і практичній діяльності визначного педагога, а в Україні складається своєрідна школа сухомлинознавства, що об'єднує авторів праць про Добротворця - Василя Олександровича

¹ Сухомлинський В. А. Об умственном воспитании /Сост. й автор вступ, статьи М. И. Мухин. - К., 1983; О воспитании /Сост. и автор вступит. Очерков С. Соловейчик. - М., 1975; Родина и сердце /Сост. А. И. Сухомлинская, Л. В. Голованов. - М., 1980; Батьківська педагогіка /Лідгот. В. Ф. Шморган. - К., 1978 та ін.

² Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. - К., 1976. - Ті ж вибрані твори рос. мовою. - 1979-1980 та ін.

³ Сухомлинський В. А. Раждането на гражданина. - София, 1974 (болгарською мовою); його ж: Вірте в людину; Павлівська середня школа. - Токіо, 1975 (японською мовою) та ін.

Сухомлинського.¹

З'явилися і літературно-документальні чи художні твори, в яких розкривається життєвий і творчий шлях В.Сухомлинського.²

Ще за життя В.О.Сухомлинського його творчість педагогічною громадськістю України, Росії і інших республік колишнього Радянського Союзу сприймалася не однозначно. Якщо для більшості вчителів, батьків, керівників органів народної освіти, громадськості праці видатного педагога стали порадиниками і помічниками у розв'язанні актуальних проблем формування, виховання і освіти молоді, то окремі науковці ревізували його погляди, піддаючи їх необ'єктивній критиці.

Були наміри звинуватити педагога у науковій несумлінності, рецептурності його педагогіки, запереченні ролі колективістського виховання, проповідуванні абстрактного добра тощо.

У дев'яності роки посилилася критика творчої спадщини талановитого педагога. У вину В.О.Сухомлинському, зокрема, ставиться його відданість ідеям марксистсько-ленінської педагогіки, догматам комуністичної ідеології. Те, що раніше вважалося заслугою педагога, перетворюється у головне звинувачення.

Дійсно, В.О. Сухомлинський проявив себе ревним будівничим соціалістичної школи, проповідником класової нетерпимості, поборником радянського псевдопатріотизму, вірогідним тоталітарного режиму тощо. Але не це є визначальним у його спадщині. Творчо працюючи вчителі розуміли ідеологічні сенсеції Сухомлинського, як необхідну данину комуністичній цензурі і вибірково ставилися до його спадщини. В ній провідне місце займає ідея гуманізму, людяності і добротності. Педагог переконливо стверджує, що виховання гуманізму, людяності здійснюється через творення людям добра.

Цій проблемі присвячено більшість робіт педагога. На його думку ідея людяності в першу чергу реалізується через розвиток всіх потенціальних, інтелектуальних і фізіологічних можливостей особистості. Всебічно розвинена особистість втілює у собі повноту і гармонію сил, здібностей, пристрастей, потреб, які визначають моральну, ідейну, громадянську, розумову, творчу, трудову, естетичну, емоційну, фізичну досконалість. Педагог наголошував, що працюючи над втіленням в практику ідеї всебічного розвитку ніколи не можна досягнути однакової межі інтелектуального збагачення, пізнання, духовного удосконалення. Ця рівність визначається

¹ Бровченко Л. Ф. Насамперед - учитель. - К., 1965; Зязюн І. А., Родчанін С. Г. Морально-естетичні погляди В.О.Сухомлинського. - К., 1980; Князюк В. Світ маленьких гуліверів. - К., 1976; Настасьєв Г. К., Пашенко Д. І. Невичерпне джерело: В.О.Сухомлинський про дитячу технічну творчість. - К., 1968; Чернецький О. Герой Соціалістичної Праці В.О.Сухомлинський - Дніпропетровськ: Промінь, 1971 та ін.

² Цюпа І. Добротворець. Повість. - К., 1971; Драч І. Дума про вчителя /У кн.: Драматичні поеми. - К., 1982. - С. 3-108; та ін.

природою дитини, її родинним оточенням, соціальним середовищем. З рештою-решт цю нерівність відчувають і самі діти і часто у них, особливо під впливом наслідків навчання, з'являється почуття неповноцінності. Як гуманіст В.О.Сухомлинський засуджує діяльність учителів, яка приводить дітей до таких висновків. Кожна людина повинна бути щасливою, вважає педагог, і цьому їй має допомогти школа. Духовне життя школи і її вихованців не повинні обмежуватися, вичерпуватися самими успіхами в оволодінні навчальною програмою. Для того, щоб сформувати культуру бажань необхідно, вважав Сухомлинський, навчити школярів азбуці моральної культури.

У праці "Як виховати справжню людину" подається моральний ідеал, який увібрав в себе найкращі риси менталітету українського народу. У ній розкриваються конкретні принципи, істини, повчання, настанови, рекомендації тощо. Подаються вони у вигляді правил, законів як 14 Законів дружби, правил "Десять не можна", "Дев'ять негідних речей" та ін., що складають азбуку моральної культури. В ній розкривається зміст і методика роботи з виховання у дітей любові до Батьківщини і громадянства, ставлення до людей і обов'язку перед ними, ставлення до батьків, рідних, близьких, розуміння життя, добра і зла в ньому, виховання високих моральних якостей і норм поведінки тощо. На підставі багаторічної практичної роботи в школі автор у цій праці вперше у вітчизняній педагогіці глибоко розкриває суть таких понять як людяність, патріотизм, відповідальність, гідність, терпимість, тактовність і т. ін. На конкретних прикладах подається методика утвердження в юних душах почуття совісті, сорому, справедливості, скромності, щедрості, милосердя.

Переконливо викладається і методика найтонших сфер морального життя людини - материнського і батьківського виховання, ставлення до батьків, старших членів родини, померлих.

Найголовнішим, найглибшим і найміцнішим надійним каменем педагогічної системи Сухомлинського, є виховання у кожного вихованця поваги до самого себе. Він вважав, що до того часу, поки є самоповага, існує й школа. Коли зникає повага до самого себе - немає школи, немає ні особистості, ні колективу, одухотворених благородними цілями, а є випадкове збіговисько". На його думку повага до людської гідності і виховання самоповаги є сферою педагогічної творчості і великого інтелекту педагога. Тут не можуть бути ефективними якісь трафаретні, шаблонні, застосовані до всіх учнів і в усіх випадках життя прийоми й методи. Педагог з боєм зауважує, що "на жаль у шкільній практиці ця сфера педагогічної творчості є найбільш недосконалою і саме в цій сфері допускається найбільше грубих помилок".

Виховання дітей 6-10 років Сухомлинський називав "школою сердечності". Він радив педагогам і батькам дітей вчити добру, любові, милосердю. Для цього треба, щоб діти постійно бачили гуманістичний зміст

вчинків і поведінки тих, хто їх оточує: рідних, близьких, вчителів, дорослих. Дитина не повинна вирости байдужою, нечулою, черстою, вона має зростати у постійному піклуванні про оточуючий світ рослин, тварин, людей, доглядати і допомагати їм. У своїх працях педагог переконує що у процесі творення людям добра виховується у юних людяність, сердечність.

Формуванню тонких сердечних людських взаємин у Павлицькій школі служила вся педагогічна система. Педагог засуджує всездозволеність, розгнуданість поведінки і вчинків, наполягає на культивуванні осмисленої поведінки, яке є проявом витонченості внутрішнього світу школяра. Яким має бути ставлення дітей до інших людей, як їм домогтися моральної виправданості і обґрунтованості своїх вчинків - вчать юне покоління моральної сентеці Сухомлинського, які є не забороною чи дозволом до чогось. Це виплекані педагогом щирі мудрі поради, що ідуть від серця до серця і породжують розумові, моральні, естетичні почуття.

“Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим що можна. Перевірй свої вчинки... Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре”.

“Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром”.

“Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити... Нероба, дармоїд - це трутень, що пожирає мед працюючих бджіл. Навчання - твоя перша праця. Йдучи до школи, ти йдеш на роботу”.

“Будь добрим і чуйним до людей. Допомагай слабким і беззахисним,... товарищу в біді. Не задавай людям прикrostі. Поважай та шануй матір і батька, вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею”.

“Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиримим до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство”.

Як бачимо, ці та інші мудрі моральні сентеці написані просто, переконливо, вони легко запам'ятовуються, спонукають до роздумів, доброчинності.

Засвоєння дітьми азбуки моральної культури дає їм можливість олюднювати свої вчинки, опановувати духовними цінностями свого народу, розуміти мету і сенс життя.

Одна з проблем ідеї всебічного розвитку є підготовка учнівської молоді до праці. Педагога хвилювало те, що діяльність школи оцінювалася кількістю випускників, які вступили до вищих навчальних закладів. При такому підході до роботи школи в учнів формувалося негативне ставлення до "чорнової" буденної праці хлібороба чи робітника. В.О.Сухомлинський підкреслив, що буденної і якоїсь звеличеної праці не буває. Кожна праця вимагає індивідуальних здібностей, таланту, обдарування, докладання фізичних і

духовних зусиль". Той, у кого виховано зверхнє ставлення до "чорнової" роботи, ніколи не зможе добитися значних успіхів у жодному виді діяльності. Праця, у трактуванні В.О.Сухомлинського, не просто виконання трудових операцій із затратою певної кількості енергії - це елемент духовного життя. Звідси випливає закономірність: чим вищий рівень духовного життя дитини, тим більшу радість приносить праця. В ній розкриваються здібності, обдарування, талант, утверджується почуття людської гідності.

В численних своїх виступах на наукових конференціях і нарадах, на семінарах, педагогічних читаннях і на зустрічах з учительською громадськістю ("Бесіда з марійськими вчителями" - 1967 р., "Про трудове виховання" - 1969 р., "Завдання у вихованні дітей" - 1970 р. та ін., що збереглися завдяки запису на плівку) В.О.Сухомлинський пристрасно і перенонливо стверджує думку про трудове виховання учнівської молоді як мірило моральності підростаючого покоління і всього суспільства.

У системі Сухомлинського велика роль приділяється природі, як об'єкту пізнання, сфері активної діяльності, відчутнішої частини дитячого життя. Разом з тим В.О.Сухомлинський прийшов до висновку, що природа сама собою не виховує, що виховує тільки активна взаємодія людини з природою. Цей висновок став основним принципом в організації праці учнів Павлівської середньої школи: "Ми прагнемо того, щоб усе життя вихованців було сповнене творіння^М в світі природи. Ми не уявляємо собі повноцінного виховання без того, щоб кожний наш вихованець за роки навчання в школі не перетворив кілька десятків квадратних метрів мертвої глини, мертвого пустиря в родючу землю!"¹

У Павлівській середній школі збереження і примноження природних багатств стало провідною, головною стороною трудового життя учнівського колективу і кожної особистості. У цій школі "становлення колективу, власне, з того і починається, що дітей об'єднує піклування про живу природу. За традицією, яка склалася у школі, колектив першокласників закладає свою маленьку шкільку, доглядає за плодовими деревами, посадженими першого року навчання. З першого року шкільного життя починається й догляд за полезахисними лісонасадженнями, які відіграють велику роль у малолісних районах Півдня. Уже в 10-11 років діти переживають перше громадянське почуття гордості, коли вони бачать цінності, створені їхніми руками: посаджені маленькі саджанці стають гіллястими деревами, плодові дерева й виноград починають плодоносити"².

У своїх працях "Павлівська середня школа", "Школа і природа", "Природа, праця, світогляд" та інших В.О.Сухомлинський підкреслює, що в

¹ Сухомлинський В. О. Школа і природа. // Вибр. тв. У 5 т. - К. 1977. - Т. 5. - С. 549.

² Сухомлинський В. О. Школа і природа // Вибр. тв. У 6-ти т. - К., 1977. - Т. 5. -

умовах сільської школи можливості взаємодії учнів з природою невичерпні, і головним спрямуванням їхньої діяльності має бути перш за все піклування про збереження родючості ґрунту. Їхня посильна участь у боротьбі з руйнівною стихією є школою громадянства, змушнення та господарництва, що як відзначає педагог, вчить дітей пізнавати ціну праці, землі і хліба.

Гуманізм Сухомлинського особливо яскраво виявився у його ставленні до організації навчання учнів. Розумову працю дітей педагог розглядав як засіб розвитку розумових сил і здібностей, засуджуючи механічне заучування і неусвідомленість знань.

Розв'язання проблеми міцних осмислених знань можливе за умови напруження власних зусиль, досягнення працею успіху, радості розумової праці - цих трьох сходинок на шляху пізнання.

Навчальну діяльність Сухомлинський розглядав необхідною умовою формування духовно багаті особистості. Вона (діяльність) має бути активною і творчою, чому допомагає спеціальна організація розумової праці на уроках і в позакласний час, включення учнів до творчості, пошуково-експедиційної роботи тощо. Обстоюючи необхідність на кожному уроці вольових зусиль, емоційного пробудження розуму дитини, інтелектуального натхнення учнів у пошуковій діяльності Сухомлинський в той час засуджує псевдоноваторські ідеї щодо ефективності навчання, створення обстановки постійного розумового напруження на уроці: "Не втратити на уроці жодної хвилини, жодної миті без активної розумової праці, що може бути нерозумнішим у такій тонкій справі, як виховання людини. Така цілеспрямованість у роботі вчителя просто означає: витиснути з дітей все, що вони можуть дати. Після таких "ефективних" уроків дитина повертаються додому стомленою. Вона легко роздратовується і збуджується".¹

Оригінально розглянуто В. Сухомлинським проблеми організації навчально-виховного процесу з учнями молодшого шкільного віку. За рік до систематичного навчання в школі у Павлівській середній школі взяли на облік 6-річних дітей. Це потрібно було, щоб пізнати кожну дитину, глибоко вивчити індивідуальні особливості її сприймання, мислення і розумової праці. Сухомлинський вважав - перш ніж давати знання, треба навчити дітей думати, сприймати, спостерігати. За цей же час треба добре вивчити індивідуальні особливості здоров'я майбутнього першокласника. Ці завдання педагог успішно вирішував у "школі радості" - об'єднанні дошкільнят. Заняття під блакитним небом, де здійснювалися мандрівки в природу - джерело мислення й мови, розвиток думок, почуттів, бажань, поглядів засобами казки, оповідань, подорожі до першоджерел живого слова, у світ праці, створення куточку мрії, турбота про живе і прекрасне - ці та інші знахідки талановитого педагога збагатили арсенал виховних засобів багатьох вчителів і вихователів

¹ Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Вибрані тв. У 5-ти т. - К., 1977. - Т. 3. - С. 119.

дошкільних закладів.

У початковій школі педагог домагався того, щоб навчання було частиною багатого духовного життя, яке б сприяло розвитку дитини, збагачувало її розум. Він категорично засудив навчання, що зводиться до тренування пам'яті, зубріння, механічного заучування і одноманітності.

У I класі він взагалі не визнає "чистих" уроків читання, письма, математики тощо. У роботі "Серце віддаю дітям" Василь Олександрович ділиться своїм досвідом: "Як тільки діти починали втомлюватись, я переходив до іншого виду роботи". Могутнім засобом урізноманітнення праці було малювання. Ось я бачу, що читання починає стомлювати дітей. Кажу: Розгорніть, діти, свої альбоми, намалюємо казку, яку ми читаємо". Зникають перші ознаки втоми, в дитячих очах радісні вогники, одноманітна діяльність змінилася творчістю".¹ Це ж стосується і інших уроків.

Навчання в "зелених класах", складання книжок-картинок про природу подорожі у природу, проведення уроків мислення, використання і розв'язування задач із живого задачника, кімната казки, острів чудес, куточок краси, використання в духовному житті пісні, книжки, проведення свят Матері, троянд, польових квітів, праця в Саду Матері, написання дітьми оповідань, казок - ці та інші знахідки педагога сприяють розумовому розвитку дітей, засвоєнню духовних цінностей свого народу.

Все життя і діяльність початкових класів і молодших школярів вдома і школі мусить будуватися, як вважав Василь Олександрович Сухомлинський, з урахуванням народних традицій трудового, родинно-сімейного, морально-етичного та духовного виховання. Тому трудове виховання (за Сухомлинським) повинно будуватися на активному залученні до виробничої, обслуговуючої інтелектуальної праці, радості у поєднанні з батьковою і материнною любов'ю... Загально відомі традиції Павліської школи, керованої В.О.Сухомлинським, з трудового виховання та інших рис майбутнього громадянина, що робить людину духовно багатою, гармонійно розвиненою, яка своєю поведінкою, практичною діяльністю, світоглядною позицією повністю відповідала б законам і закономірностям національної ментальності і стала б носієм генетичної пам'яті українського народу.

Особливу увагу звертав педагог-гуманіст на специфіку роботи з дітьми із заниженою здатністю до навчання. З такими дітьми треба працювати тонко, делікатно, з індивідуальним підходом. Ці діти не повинні відчувати своєї неповноцінності. Таких учнів Сухомлинський вважає найтендітнішими, найніжнішими квітами в безмежно різноманітному квітнику людства. Адже не їх вина в тому, що вони прийшли до школи кволими, слабкими, з недостатньо розвиненою здатністю до розумової праці. Шляхом досліджень фізичного і розумового розвитку невстигаючих і відстаючих дітей в

¹ Сухомлинський В. О. Серце віддав дітям // Вибрані тв. У 5-ти т. - К., 1977. -Т. 3. - С. 119.

Павлівській школі Сухомлинський прийшов до висновку, що у 85 відсотків невстигаючих і відстаючих головна причина - відставання, незнання, незадовільної роботи на уроках і дома, другорічництво - поганий стан здоров'я. Отже, таким дітям пропонується особливий режим навчальної роботи, який підкріплюється заходами по зміцненні організму. Сухомлинський дає поради вчителям не захоплюватися модними прийомами так званого "ефективного", "оптимістичного", "комплексного", "прискореного" навчання тощо, "в основі яких лежить погляд на рядову дитину як на електронний механізм, здатний без кінця засвоювати і засвоювати. Дитина - жива істота, її мозок - найтонший, найніжніший орган, до якого треба ставитися дбайливо і обережно".¹ Діти з ослабленим здоров'ям найбільше піддаються дидактогенії - шкільним неврозам. Постійні різкі стрибки на уроках - збудження і гальмування, несправедливе ставлення вчителя чи батьків до навчальної роботи учня прискорюють психічні розлади. Особливо негативно впливає на організм дитини несправедлива оцінка вчителя; "Важко уявити щось інше, що більше спотворює душу дитини, ніж емоційна товстошкірність, породжена несправедливістю. Відчуваючи байдуже ставлення до себе, дитина втрачає чутливість до добра і зла. Вона не може зрозуміти, що в людях, які її оточують, Добро і що Зло. В її серці поселяються підозра, зневіра в людей, а це - найголовніше джерело озлобленості".² На підставі багаторічного досвіду Сухомлинський робить висновок, - що оцінка - найгостріший інструмент. Він дає поради вчителям щодо використання оцінки: оцінка має відбивати радість успіху у навчанні, вона ставиться тільки за позитивні результати, оцінювання знань варто проводити не за одним, а декількома видами роботи учня тощо.

Висока гуманістична позиція В.О.Сухомлинського проявилася і в його ставленні до сім'ї. Він вважав, що гармонійний, всебічний розвиток можливий лише за умови, коли школа і сім'я будуть діяти одночасно і стають однодумцями у спільній роботі. У багатьох своїх творах педагог показує як розвиток особистості залежить від культури батька й матері, як пізнаються людські стосунки і суспільне оточення на прикладі батьків.

У зв'язку з тим, що не всі батьки готові виконувати свої батьківські обов'язки, педагог рекомендує створити "батьківські школи". У практиці такої школи, створеній при Павлівській середній школі на Кіровоградщині, діяло сім груп, до яких входили батьки за такими ознаками: батьки-молодожони, батьки дітей дошкільнят, батьки учнів I-II класів, III-IV класів, V-VIII класів, XVIII-XI класів та батьки, діти яких мали відхилення у розумовому і фізичному розвитку. Заняття в "Батьківській школі" проводилися регулярно, двічі на місяць. До роботи з батьками залучалися

¹ Сухомлинський В. С. Павлівська середня школа // Вибрані тв. У 5-ти т. - К., 1977. - Т.4. - С. 127.

² Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Вибрані тв. У 5-ти т. - К., 1977. - Т.3. - С. 167.

керівники школи, вчителі, лікарі, практикувалися виступи батьків з досвіду сімейного виховання.

Сухомлинський високо цинив роль Батька і Матері, старших в сім'ї, ствержуючи: "Людина в своєму моральному розвитку стає такою, яка в неї мати, точніше, яка гармонія любові і волі в її духовному світі"; "...батько народжує і виражає, продовжує, розвиває себе в своєму синові й дочці, впливаючи своє духовне начало з духовним началом матері". Така висока оцінка місці матері і батька співпадає із народно-педагогічним уявленням про роль батьків.

Розвиваючи культ жінки-Матері, започаткований у вітчизняній педагогіці Т.Г.Шевченком, Сухомлинський на практиці розробляє систему роботи з утвердження цього культу в духовному житті дітей.

Успіхам у практичній педагогічній і творчій науково-педагогічній діяльності Сухомлинському сприяло глибоке знання народної педагогіки. Вийшовши з глибин народу він усвідомив можливості народної педагогічної мудрості у навчанні і вихованні учнівства. У багатьох своїх творах педагог радив учителям, батькам брати в користування усе цінне створене народною педагогікою і створювати умови правильного виховання дітей, які століттями діяли в українських родинах. В.О.Сухомлинський широко використовував казки, оповіді, приказки і прислів'я, пісні, народні традиції і обряди у повсякденній вчительській роботі, у своїх творах показував їх доцільність у духовному зростанні учнівської молоді. Так у праці "Серце віддаю дітям" він надає казці таку роль: "Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена у яскравих образах. Казка - благородне і нічим не замінне джерело виховання любові до Вітчизни. Патріотична ідея казки - в глибині її змісту, створені народом казкові образи, що живуть тисячоліття, доносять до серця і розуму дитини могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення. Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона - творіння народу". Така ж висока оцінка у вихованні дітей дається народній пісні, традиціям тощо.

В багатій спадщині В.О.Сухомлинського окремо слід відзначити педагогічні казки для дітей, які окремими виданнями обнародовані уже після смерті їх автора¹.

Педагогічні казки В.О.Сухомлинського - дивосвіт малят, розкритий очима мудрого наставника, який не повчає дітей, не спонукає чи заохочує їх, а просто йде поруч дітлахів, інколи ніби ще й десь за молодшими школярами, радіючи разом з ними кожному новому відкриттю.

Педагогічні казки В.О.Сухомлинського нібито опосередковано, непомітно зовні, але активно і ефективно виховують у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку найкращі людські почуття широсердності і

¹ Сухомлинський В. О. Гаряча квітка: Оповідання та казки. - К., 1970; його ж: Куди поспішали мурашки. - К., 1981; його ж: Казки школи під голубим небом: Казки, притчі, оповідання / Упоряд. О. В. Сухомлинський. - К., 1991 та ін.

любові до всього прекрасного, формують перші навички людяності у взаєминах між юними особистостями,

У центрі уваги видатного педагога є діяльність вчителя, його проблеми, багатогранна діяльність, культура спілкування з дітьми, педагогічної майстерності, духовності, підготовки вчителів у навчальних закладах тощо, "Сто порад вчителів" - праця, яка має стати постійним радником вчителя, як і інші його визначні твори, що мають пізнавальне значення для освітніх працівників, педагогічної громадськості.

Розглядаючи діяльність вчителя, В.О.Сухомлинський вважав, що джерелом його творчої індивідуальності є книга, особиста бібліотека. Її призначення полягає в тому, щоб вводити вихованців у світ книги. Педагог називав бібліотеку найважливішою складовою частиною своєї педагогічної системи. У бібліотеці Сухомлинського був золотий фонд світової культури: художні твори найвидатніших письменників усіх народів, література про людей і людство; з мистецтва, з різних галузей природничих знань і математики, фізики, хімії, біології, геології, мінералогії, астрономії, медицини. Окремо у бібліотеці були представлені книги про мови народів світу, посібники для самостійного вивчення мов, словники, книги іноземними мовами тощо.

Сухомлинський радить вчителів мати свою особисту бібліотеку аби можна було повсякденно користуватися книгами, читати й перечитувати їх, щоб вводити в світ книг своїх вихованців. У статті "Моя педагогічна система" він пише: "Я не уявляю собі скільки-небудь сильного впливу на своїх вихованців, якби кожен з них поступово не був уведений у цей чудовий світ - світ книги".

У творчій спадщині В.О.Сухомлинського розглядаються проблеми змісту освіти, мотивів пізнавальної діяльності, методики навчання дітей, контролю і керівництва навчально-виховним процесом, підготовки вчителя та багато інших. Хоч вони і не є новими в українській педагогіці, проте педагог бачив у них нові проблеми та підходи до їх вирішення, що є прикладом творчого підходу до теорії і практики виховання.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чи міг в умовах тоталітарного режиму бути втіленим у життя принцип гуманістичного високоморального характеру освіти і виховання?
2. Наскільки глибоким і всебічним є зв'язок системи педагогічних поглядів В.О.Сухомлинського з досягненнями української етнопедогогіки?
3. У чому суперечливість позиції В.О.Сухомлинського з питань змісту виховання учнівської молоді?
4. У чому полягає новаторство В.О.Сухомлинського як педагога - теоретика і практика?
5. Які найбільш характерні твори теоретичної і художньо-педагогічної

спадщини Сухомлинського вам відомі? У чому їх чарівність?

6. Чи сприяла педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського відновленню національної школи України? Обґрунтуйте свою відповідь.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям //Твори у 5 т. - Т. 3; його ж: Як виховати справжню людину. - Т. 2.; його ж: Сто порад учителю.- Т. 2; його ж: Павлівська середня школа. - Т. 4; його ж: Батьківська педагогіка. - К., 1978; його ж: Система роботи директора школи. - К., 1959; його ж: Моральні заповіді дитинства і юності. - К., 1966; його ж: Шлях до серця дитини. - К., 1963; його ж: Методика виховання колективу. - К., 1971; його ж: Письма к сыну. - М., 1987; його ж: "Не только разумом, но и сердцем..." - М., 1986; його ж: Бібліографія творів та ін.

Бібліотечка з досвіду роботи «Серце віддаю дітям» (Кіровоград, 1978): Юні дослідники; Щоб не згасав смолоскип; Поєднуючи навчання й виховання; Джерело натхнення та ін.

Григорьев К., Хандрос Б. Павлыш – продолжение легенды. - М., 1976.

Зязюн І. А., Родчанін Є. Г. Морально-естетичні погляди В.О.Сухомлинського. -К., 1980.

Настасьєв Г. К., Пащенко Д. І. Невичерпне джерело. - К., 1988.

Юркевич В. С. "Три кита" системы В.А.Сухомлинского /В кн.: Выполнить себя... - М., 1980. - С. 59 - 72.